

OPĚT K NÁSTĚNNÝM MALBÁM V DOLNÍM BUKOVSKU

JAROSLAVA KROUPOVÁ, PAVEL KROUPA

Soubor nástěnných maleb v kostele Narození Panny Marie v Dolním Bukovsku (okr. České Budějovice) náleží ikonograficky k výjimečným cyklům, které svými ne zcela obvyklými náměty poutají pozornost uměleckohistorického bádání.¹⁾ Protože v posledních letech došlo k odkrytí dalších částí maleb a k jejich restaurování, je možné pokusit se o doplnění dosavadních poznatků o tomto cyklu nástěnných maleb, a to jak z hlediska ikonografického, tak i formálního a historického. Tento pokus je obsahem předkládané studie s tím, že pozornost soustředíme pouze na ty části výzdoby, které byly nově restaurovány.

Na čelní zdi vpravo od východního vítězného oblouku je obraz Krista trpitele s nástroji umučení. Pravá spodní část obrazu je dochována torzálně, zřetelnější je horní polovina scény. Postava stojícího Krista je umístěna před kříž (vodorovné břevno kříže je torzálně dochováno v úrovni hlavy a krku Kristovy postavy), nad jeho hlavou je nápis INRI. Nad levou částí vodorovného břevna kříže jsou umístěny hřeby. Bederní rouška je porušena, nicméně je čitelná plastická modelace jejího provedení. Kristova levá paže je ohnutá a přiložená k boku. Jeho pravice rozevřenou dlaní ukazuje divákovi ránu v ruce. Hlava Krista má nimbus a dlouhé vlasy splývající na ramena. Nad bederní rouškou je pravděpodobně naznačena rána v boku. Obraz ikonograficky nevybočuje z obvyklého schématu. Příznačný je příklon k monumentalitě postavy a upuštění od rozdrobení obrazu přílišným množstvím detailů.

Na opačné straně (vlevo) od východního vítězného oblouku je zobrazena stojící nahá figura s nimbem, držící přes své levé rameno žerď s praporcem. Postava, jejíž obrys je obtažen tmavou linkou, je umístěna před amorfní okrové pozadí. Nimbus nemá znaky nimbů Krista.

1) Z nejnovější literatury je třeba připomenout tyto tituly - J. Homolka: Studie k počátkům umění krásného slohu v Čechách, Praha 1974, s. 59, 71, 75 - 76. K. Stejskal: Nástěnné malířství 2. poloviny 14. století a počátku 15. století, in: Dějiny českého výtvarného umění I/1, Praha 1984, s. 343. P. Kroupa, J. Kroupová: K ikonografii nástěnných maleb v kostele Narození P. Marie v Dolním Bukovsku, in: Umění, XXX-VI 1988, č. 6, s. 558 - 560. Nástěnné malby byly restaurovány A. Martanem, kterému autoři tohoto článku děkují za vyhotovení grafické dokumentace, která je jeho součástí. Pro názornost připomínáme, že kostel má chórovou věž nesenou východním a západním vítězným obloukem.

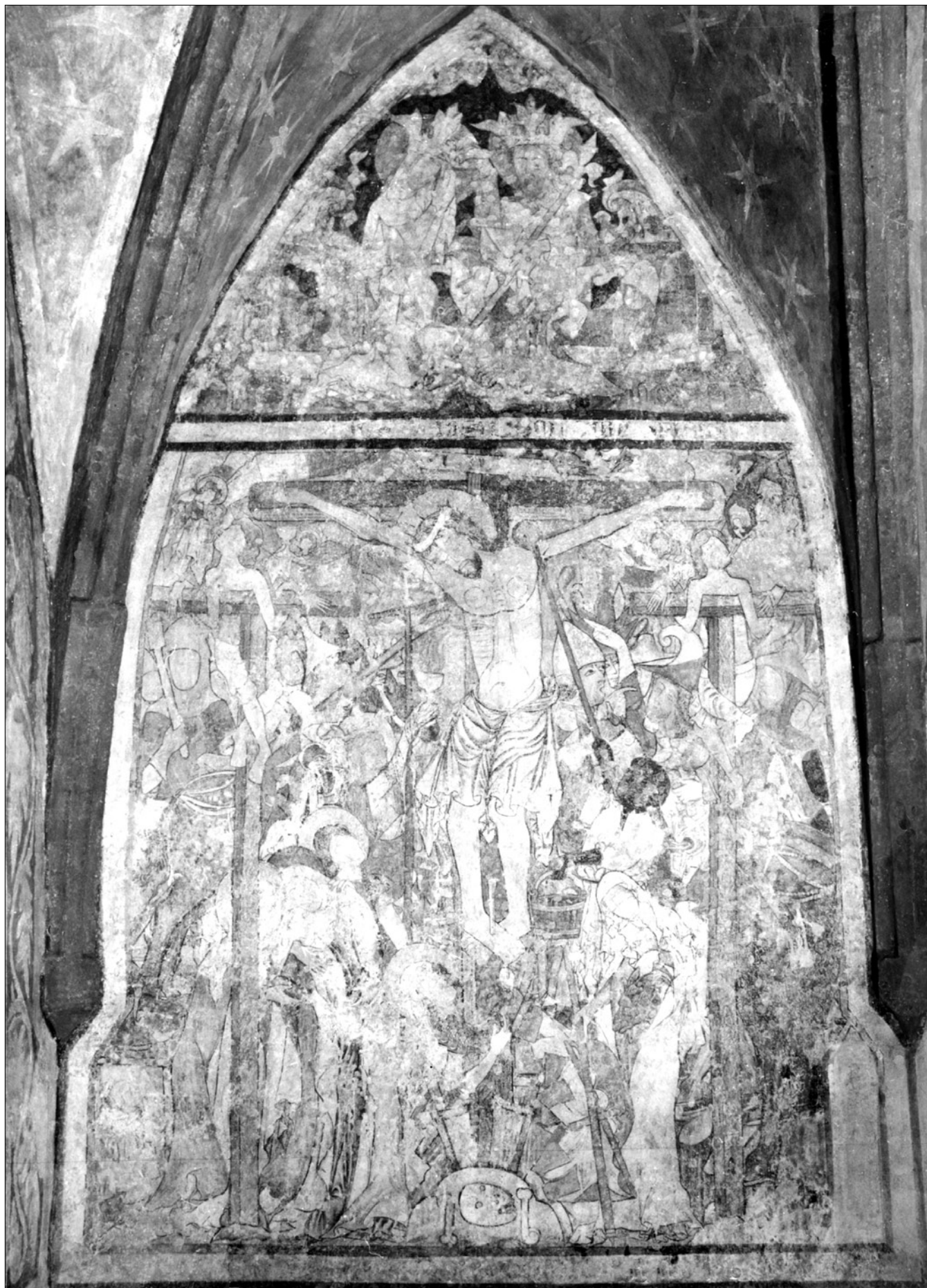
Obr. 1: Dolní Bukovsko, kostel Narození Panny Marie, celkový pohled do presbytáře (foto A. Martan, všechny snímky z roku 1995).

Na vnitřní straně východního vítězného oblouku jsou zobrazeny polopostavy nesoucí nečitelné nápisové pásy. Polopostavy jsou umístěny do kruhových medailonů, jejichž vnější kruhový pásek je barevně pojednán střídavě bílou a červenou barvou. Polopostavy jsou ženské i mužské a jsou situovány před červené nebo okrové pozadí. Hlavy jsou bez nimbů, některé jsou opatřeny korunou. Podle korun, roušek a čepců jde pravděpodobně o starozákonní figury, jejichž zobrazování na tomto místě bylo obvyklé. Medailony jsou zasazeny do velmi jemně provedených akantových listů.

Pás západní stěny presbytáře, lemuující vítězný oblouk, je pokrytý vegetabilní ornamentikou v podobě nepřetržité probíhajícího stonku, z něhož vyrůstají palmetové a polopalmetové listy.

Klenební kápě jsou pokryty zlatými hvězdami na modrém pozadí a kruhovými medailony se symboly evangelistů. Na svorníku klenby je namalována hlava Krista.

Těžiště ikonografického programu představovala výzdoba všech pěti stran presbytáře. Z nově odkrytých částí maleb je nejbohatší výzdoba jižní stěny. Celá situace je dnes znejasněna nově proraženým okenním otvorem, který do značné míry porušil původní malířskou výzdobu. Původní okenní nika této stěny byla užší, přičemž není jasná úroveň parapetu gotického okna. Je jisté, že spodní pás maleb probíhal nepřetržitě po celé šíři stěny, a parapet původního okna mohl tedy být buď v úrovni linky oddělující spodní a střední pás maleb nebo v úrovni nápisu oddělujícího

Obr. 2: Dolní Bukovsko, kostel Narození Panny Marie, malířská výzdoba severní stěny presbytáře (foto A. Martan).

střední a horní část maleb. Výjevy této stěny jsou po celém obvodu lemovány rámem s nápisem v gotické majuskuli, čteném ve spodní části stěny zvnějšku.

Nad vrcholem původní okenní niky je v ose jižní stěny umístěna hlava Krista s nimbem, do levé části mezi okrajový nápis a okenní niku je situována postava vzpínající se ke Kristu nahore. Z této postavy je dobře čitelná hlava s vlnitými vlasy a bohaté roucho, vyplňující původně pravděpodobně celou vymezenou plochu. Vnitřní část postavy je porušena. Pravá část plochy vymezené lemuujícím nápisem a špaletou původního okna je velmi úzká a její malířská výzdoba je dochována pouze torzálně ve spodní části pole, kde je čitelný zbytek kazetového pásu, tvořícího podnož tomuto hornímu výjevu. Pás probíhal i ve spodní části levé strany stěny. Z dochovaných torz této části nelze mnoho vyčíst, můžeme však pravděpodobně předpokládat, že i tato úzká plocha byla původně vyplněna podobně rozvrženou postavou jako v levé části stěny.

Střední pás stěny je nejlépe dochovaný ve své levé části. Zde je dobře patrná stojící postava Krista s nimbem, oděná ve svrchní splyvavý šat s pravou rukou v žehnajícím gestu. Napravo od Krista je postava s dlouhým vlasem, natočená směrem ke Kristu, s mírně skloněnou hlavou k postavě Krista. Pod Kristem a postavou s dlouhými vlasy je změř nahých těl. Nejvýraznějším motivem je v této části spodní část těla zřejmě sedící postavy, z níž jsou patrné obě skrčené nohy a k níž zřejmě náleží část trupu s ohnutou pravou rukou. Další části těl jsou neurčitelné. V horní části scény je patrný list lipového (?) typu. Jako vegetabilní motiv lze snad interpretovat i útvar před spodní částí Kristovy postavy. Nahé postavy jsou nahloučeny v těžce interpretovatelných zkratkách, zejména s ohledem na skutečnost, že scéna je v pravé části značně poškozena. Z tohoto středního pásu je zcela u pravého okraje stěny dochováno torzo další stojící nahé postavy. Její nohy jsou ve tříčtvrteční poloze vůči diváku, zatímco horní část byla, zdá se, v pozici en face. Dobře čitelné jsou zejména spodní části nohou, stojící zřejmě na terénu. Postava svírá v levé ruce v úrovni kolenou blíže neurčitelný předmět, snad vak menší velikosti. Vlevo od pravé nohy popisované postavy je torzo spodní části nohy další postavy, která byla situována nalevo od této stojící postavy. Je nepochybné, že scéna s Kristem nalevo od okna a torzo scény při pravém okraji stěny spolu ideově souvisejí a tvořily jednotný dějový střední pás. Zdá se, že nahé postavy zaplňovaly i nedochovanou střední část tohoto středního pásu, o kterém nedovedeme říci, zdali probíhal v horizontálním směru nepřetržitě, nebo zdali byl již od svého počátku přerušen původním oknem.

Velmi torzálně je rovněž dochován spodní pás této stěny. V levém spodním rohu je patrná zachovaná část stojící postavy ve svrchním plášti, snad Krista. V pravém spodním rohu je dochováno torzo rovněž stojící postavy, dle nohou v pozici en face, ve shodně pojatém plášti jako u postavy v levém spodním rohu. Napravo od levé postavy je dochováno torzo nohy další postavy. Stejná situace je zrcadlově i na druhé straně pásu. Střední část tohoto pásu je zcela zničena, až na nepatrné zbytky terénu, dokládající kontinuální průběh pásu. Postavy tohoto pásu stály na terénu, znázorněném okrově-pískovou barvou, přičemž na lépe dochovaných krajích pásu jsou čitelné vegetabilní prvky, patrně stromy, keře apod. Celkový počet postav spodního pá-

Obr. 3: Dolní Bukovsko, kostel Narození Panny Marie, čelní stěna jižně od východního vítězného oblouku, Kristus trpěl s nástroji umučení (foto A. Martan).

Obr. 4: Dolní Bukovsko, kostel Narození Panny Marie, výzdoba klenby presbytáře (foto A. Martan).

su je těžko určitelný, nepřevyšoval však pravděpodobně počet šesti figur.

Obrazová výzdoba tří závěrových stran presbytáře je ve svém zásadním rozvrhu v podstatě velmi podobná. Každá z těchto tří stěn byla původně prolomena hrotitým gotickým oknem, přičemž původní situace je dochována pouze u osově východní stěny závěru. U severovýchodní a jihovýchodní stěny byla gotická okna pozdějšími necitlivými stavebními úpravami porušena. U všech tří stěn byly malby rozvrženy do tří pásů nad sebou. Spodní pás probíhal kontinuálně přes celou šířku stěn, jak je to dochováno u východního osového okna a jak to dokládají spodní části obrazů dochované u jihovýchodní stěny a jak to konečně lze předpokládat i u stěny severovýchodní. Střední pásy byly přerušeny gotickými okny a vrchní části stěn byly určeny pro erby (pravděpodobně i u východní stěny, kde zůstalo pouze torzo původní výmalby).

Spodní pás jihovýchodní stěny původně vyplňovaly čtyři postavy, z nichž jsou dochovány obě krajní, přičemž ze středních postav se zachovaly pouze jejich spodní části. Pravá figura představuje ženskou postavu oděnou do splývavého svrchního šatu, s nimbem, se sepjatými rukama na hrudi a s rouškou na hlavě. Svěťice je zobrazena en face. Figura vlevo stojícího svěťce (či svěťice?) je postavena z profilu. Postava je rovněž oděna do vrchního splývavého šatu, v ruce drží blíže neurčitelný předmět, její hlava je pokryta delšími vlasy, které se stáčí na zátylek. K oběma středním postavám nelze říci nic určitého, pouze to, že zřejmě jejich odění bylo obdobné jako u obou krajních figur. Obě krajní postavy jsou situovány do architektonizovaného prostoru, u pravé figury je patrný architektonický motiv oslího hřbetu, nad ním je zřetelné pozadí, vytvořené vertikálními dekorativními pruhy. Spodní pás je v pravé části stěny oddělen od pásu středního pruhem, vytvořeným ze střídajících se ležatých obdélníků.

Ze středního pásu je dochována pouze část pravé figury, přičemž torzálnost dochování nedovoluje učinit konkrétnější závěr. Čelní plocha horního pole je vyplněna vegetabilním ornamentem na červeném pozadí, v němž nad vrcholem gotického okna je umístěn erb v podobě červeného kola s bílým středem na bílém pozadí. Spodní okraj stěny je lemován nápisem, torzálně dochovaným.

Osová východní stěna je dochována v největší úplnosti. Spodní pás je vyplněn celkem čtyřmi světeckými postavami. Obě krajní jsou umístěny opět do architektonizovaného prostoru, vytvořeného obloukem s oslím hřbetem, dvě střední figury jsou menší, tak, aby mohly být natlačeny do prostoru pod parapetem gotického okna. U obou středních postav by mohlo jít o biskupy, atributy pravé postavy jsou nezřetelné. Pozadí nad levou figurou je vytvořeno ornamentálním kazetováním. Střední pás stěny je vyplněn dvěma figurami, stojícími po stranách gotického okna. Světecká figura vlevo od okna má atributy biskupa (?), figura vpravo je oděna v bohatě zřasený vrchní šat s mísami ve střední části. Každá z figur hledí směrem od středu scény. Obě jsou opět postaveny do iluzivního architektonického prostoru, vytvořeného obloukem s oslím hřbetem. Obě postavy jsou velmi dobře dochované. Horní část stěny je vyplněna nezřetelným torzem, které představuje pravděpodobně zbytek nedochovaného erbu. Velmi dobře je dochována malířská výzdoba špalety gotického okna v podobě

Obr. 5: Dolní Bukovsko, kostel Narození Panny Marie, jižní stěna presbytáře. Výjev nahoře: Sestup Krista do předpekli (foto A. Martan).

stylizovaného listu s hrozny na probíhající stonku na červeném pozadí.

Z výzdoby severovýchodní stěny presbytáře je dochována pouze část postavy v pravém dolním rohu stěny. Postava světce má atributy biskupa a je opět umístěna pod stylizovanou architekturu v podobě oblouku s oslím hřbetem. Horní část stěny je vyplněna stejnou malířskou vegetabilní výzdobou jako u jihovýchodní stěny, erb nad vrcholem gotického okna je v podobě bílé pětisté růže v červeném poli. Ostatní části malířské výzdoby této stěny jsou zničeny, lze však předpokládat, že základní rozvrh výzdoby zde byl shodný jako u ostatních dvou stěn závěru kostela.

Obdoby v celkovém rozvrhu všech tří stěn závěru, analogie ve ztvárnění vegetabilní ornamentiky a v neposlední řadě formální analogie u jednotlivých postav dokládají, že výzdoba všech tří závěrových stran byla provedena najednou s jedním ikonografickým a formálním závěrem.

Základním východiskem pro interpretaci klíčových scén výzdoby kostela v Dolním Bukovsku je ideová provázanost ikonografického programu. Jeho základem je nepochybně monumentálně pojatá scéna Ukřižování na severní straně presbytáře kostela. Její pendant tvoří druhý významově nejvýznamnější soubor scén na jižní stěně presbytáře. Výjev umístěný do horní plochy této stěny interpretujeme jako velmi redukovanou scénu Posledního soudu. Ústřední postavou v tomto výjevu je hlava Krista, situovaná do středu vrcholu stěny. Dvě postavy umístěné do ploch po stranách původního gotického okenního otvoru interpretujeme jako oba přímluvce, tj. sv. Jana Křtitele (v levé části stěny) a Pannu Marii (nedochováno). Velmi významnou a nezvyklou inovací této scény je její monumentalizace v měřítku postav, kombinovaná s jejím redukováním pouze na tři postavy.

Střední pás této stěny interpretujeme jako sestup Krista do předpekli. Všechny dochované postavy tohoto pásu vytvářejí jednu scénu. Zcela vlevo je čitelná postava žehnajícího Krista, za nímž poněkud vpravo stojí nahá figura s dlouhými vlasy, kterou lze interpretovat jako Evu. Postava je ve tříčtvrtečním postoji, natočená směrem ke Kristu, pravou ruku má skrčenou před hrudí, levici má spuštěnou podél levého boku. Postava má mírně skloněnou hlavu směrem ke Kristu, přičemž její obličej je z velké části poškozen. Postava je situována do zadního plánu scény. Prostor před postavou Evy je vyplněn shlukem nahých postav, z nichž je velmi zřetelná sedící postava, situovaná do jakéhosi proscénia, z níž jsou patrné skrčené nohy a horní část trupu s pravou rukou. Za ní je patrná část další postavy, která je ve stejné rovině jako postava Krista. Kristus se obrací zjevně k figuře, která byla umístěna do této střední pomyslné roviny a která se nedochovala. Tato postava byla pravděpodobně

Obr. 6: Dolní Bukovsko, kostel Narození Panny Marie, jižní stěna presbytáře, detail scény v levém dolním rohu (foto P. Kroupa).

situována víceméně do prostoru za hlavou sedící postavy. S největší pravděpodobností šlo o Adama, kterému je určeno gesto Krista. Zdali postava Adama stála nebo byla v jiné poloze, dnes nelze určit. Interpretujeme-li stojící postavu s dlouhými vlasy jako Evu, je nepochybné, že scéna musela obsahovat i postavu Adama, neboť bez něj si lze scénu Krista v předpekli těžko představit. Známe příklady tohoto výjevu bez Evy, ale nikoliv bez Adama.²⁾ Vzhledem k celkovému charakteru celé scény lze předpokládat, že nedochovaná figura Adama byla pojata shodným způsobem jako ostatní nahé postavy, které ji zcela obklopovaly. Adam byl s největší pravděpodobností bez nimbu.

Ostatní nahé postavy, vyplňující celý pás až k západnímu okraji pole, nelze blíže interpretovat. Scéna Posledního soudu a Sestupu Krista do předpekli se někdy směšovaly³⁾ a nevylučují tedy naznačenou interpretaci. Odborná literatura dokonce uvádí možnost ideového, velmi těsného propojení Anastasis a Posledního soudu v tom smyslu, že scéna Krista v předpekli představovala ve své podstatě zvláštní součást Posledního soudu. Tento typologický vztah je opíráno o text I. epistoly sv. Pavla ke Korintským, 15,22.⁴⁾ Někdy dochází rovněž ke spojení scén Krista v předpekli se Zmrtvýchvstáním mrtvých.⁵⁾ Nezvyklým prvkem zde je žehnající gesto Krista v této scéně, nicméně i přes výjimečnost tohoto motivu v tomto ikonografickém výjevu můžeme pro něj nalézt analogie.⁶⁾ Se způsobem zobrazení v podobě ne-

2) M. Bauer: Die Ikonographie der Höllenfahrt Christi von ihren Anfängen bis zum XVI. Jahrhundert. Disertační práce na filosofické fakultě University Georga Augusta v Göttingen, Göttingen 1948, nepublikováno. Zřejmě nestarší zobrazení tohoto typu představují dvě mozaiky v kostele S. Maria Antiqua v Římě z let 705 - 707, s. 208n.

3) L. Réau: Ikonographie de l'art chrétien, díl II, Paris 1957, s. 535. Zde uvedeny příklady tohoto spojení z francouzského středověku.

4) K tomu viz M. Bauer: 1. c., s. 194n. Zde citace z díla W. Paeselera.

5) L. Réau: 1. c., s. 535.

6) G. Schiller: Ikonographie der christlichen Kunst, Gütersloh, díl III, 1986. Např. slonovinová destička s tímto výjevem z 12. stol. (s. 61), ve kterém Kristus zdvihá žehnající pravici, zatímco levicí uchopuje postavu jdoucí mu z předpekli naproti. Kristus zde nemá v ruce kříž, jak je obvyklé, ostatní postavy jsou nahé.

Obr. 7: Dolní Bukovsko, kostel Narození Panny Marie, jižní stěna presbytáře, celkový pohled (foto A. Martan).

Obr. 8: Dolní Bukovsko, kostel Narození Panny Marie, východní stěna presbytáře, detail postavy středního pásu (foto A. Martan).

Obr. 9: Dolní Bukovsko, kostel Narození Panny Marie, východní stěna presbytáře, pravá postava středního pásu, detail (foto A. Martan).

Obr. 10: Dolní Bukovsko, kostel Narození Panny Marie, čelní stěna severně od východního vítězného oblouku, postava Adama (foto A. Martan).

Obr. 11: Dolní Bukovsko, kostel Narození Panny Marie, jižní stěna presbytáře, torzo postavy u pravého okraje středního pásu (foto P. Kroupa).

zdůrazněné postavy Adama konvenuje představa rozšířená v západoevropském umění, spočívající v tom, že ve scéně Se-stupu Krista do předpekli nejde o vysvobození spravedlivých Starého zákona, ale mnohem více o doklad moci Kristovy v říši mrtvých, jako příslib zmrtvýchvstání duším zemřelých. Adam a Eva nejsou zástupci Starého zákona, ale představují po vykoupení prahnoucí lidství.⁷⁾ Je-li uvedená interpretace této scény správná, pak by tato tendence v Dolním Bukovsku byla dovedena do extrémní polohy. Lidství Adamovo by zde bylo podtrženo jeho téměř naprostým splynutím s masou ostatních lidí, a to i tím, že Adam zřejmě nemá nimbus. Toto zdůraznění lidství Adama může být důsledkem ovlivnění scény pašijovými hrami, které v dolnobukovských výjevech hrály jistě významnou roli. Kristus zde může být dále chápán zejména jako vítěz nad smrtí a peklem⁸⁾ a s tím může souviset i jeho žehnající gesto, které je zcela dominantní. S uvedenou interpretací této scény není v rozporu část nápisu na levém okraji této jižní stěny: „...UT (?) TIBI IPSI VITA DATUR“.⁹⁾

Co se týče scén ve spodním pásu, vzhledem k torzálnosti dochování nelze se pokusit o bližší interpretaci.

7) G. Schiller: 1. c., s. 61.

8) G. Schiller: 1. c., s. 62.

9) Nápis jsou z velké části nečitelné. Za pomoc při jejich čtení autoři tímto děkují paní PhDr. Anežce Vidmanové.

Obr. 12: Dolní Bukovsko, kostel Narození Panny Marie, jižní stěna presbytáře, torzálně dochovaný výjev u pravého okraje spodního pásu (foto P. Kroupa).

Dalším důležitým výjevem je nepochybně nahá postava s nimbem na severní straně čelní stěny vedle východního vítězného oblouku. Navrhujeme tuto figuru interpretovat jako zmrtvýchvstalého Adama. Představa, že právě Adam je protějšek Krista, pravého a nehršíšného Adama Nového zákona, který odpykal hříchy prvního Adama, se opírá o epištolu sv. Pavla k Římanům 5,12 ad. a o text I. epištoly sv. Pavla ke Korintským (k tomu viz výše).¹⁰⁾ Z tohoto předpokladu bylo dovozeno, že Adam byl oživen Kristovou krví.¹¹⁾ Ve většině známých příkladů z 12. až 14. století vstává Adam z hrobu, popřípadě přijímá kalich s Kristovou krví.¹²⁾ V Dolním Bukovsku sice tento motiv chybí, ale je nahrazen na čelní jižní stěně vedle východního vítězného oblouku (tedy v protilehlé poloze) scénou Krista trpítele s nástroji umučení. Právě zobrazení Krista trpítele s výrazným eucharistickým akcentem může naznačenou spasitelskou roli sehrát. Paralela Adam Kristus, zde snad tedy tak výrazně podaná, má obdobu v paralele Evy s Marií a s Církví.¹³⁾ Druhý motiv není v Dolním Bukovsku podán tak výrazně, ale v obraze Ukřižování je zobrazena paralela Synagoga - Eklesie. Zdá se, že postavení Adama a Krista proti sobě, jak to bylo právě v Dolním Bukovsku velmi výrazně demonstrováno, bylo ze-

10) K. Künstle: Ikonographie der christlichen Kunst, Freiburg in Breisgau, 1. díl, 1928, s. 274.

11) L. Réau: 1. c., s. 490.

12) K jednotlivým příkladům viz L. Réau: 1. c., s. 490.

13) K. Künstle: 1. c., s. 276.

jména ve středověku vypjaté.¹⁴⁾ Skutečnost, že postava je zobrazena s nimbem, není výjimečná.¹⁵⁾ Je-li tato úvaha správná, pak by postava zmrtychvstalého Adama ideově navazovala na scénu Sestupu Krista do předpekli, předpokládanou ve středním pásu jižní stěny presbytáře. Jak již v literatuře bylo uvedeno, právě scény Sestupu Krista do předpekli i Posledního soudu, typologií vztahu Adama a Krista naznačují.¹⁶⁾ Je-li interpretace scén správná, poté by neobvyklé zdůraznění postavy Adama mohlo být chápáno i v souvislosti s tzv. mystikou Adama, která je zmiňována ve vztahu k některým textům.¹⁷⁾ Bez písemných dobových dokladů nelze uvažovat o tom, zdali jednotlivé výjevy v Dolním Bukovsku by mohly být chápány jako čisté „Andachtsbilder“. Silná emocionalita některých obrazů by tomu mohla nasvědčovat, nicméně to považujeme za nepravděpodobné.

Význam ikonografie nástěnných maleb v kostele v Dolním Bukovsku spočívá dle našeho soudu především ve výběru scén, ne zcela běžných v českém venkovském prostředí. Výjevy, které bývají zobrazovány zejména v souvislosti s monumentálními ikonografickými programy, jsou zde natěsnány do poměrně malého prostoru venkovského kostelíka. Tato skutečnost svědčí o záměru přenést ikonograficky náročné scény do neodpovídajícího prostoru. Tento úkol je možno zvládnout dvěma způsoby: buď dojde ke zmenšení měřítka scény (respektive jednotlivých postav apod.) a pak je možno dodržet kompletní požadovaný ikonografický program, jako se to stalo v případě scény Ukřižování, nebo je redukován vlastní program výjevů a scény se omezí na nejnutnější postavy, které se pak dostanou do polohy spíše významového symbolu než narativní scény, jak se to stalo ve výjevu v horní části jižní stěny v presbytáři kostela. Odpovědět na otázku, zdali ikono-

Obr. 13: Dolní Bukovsko, kostel Narození Panny Marie, jihovýchodní stěna presbytáře, celkový pohled (foto A. Martan).

grafická neobvyklost scén, včetně symbolického obsahu, je vysvětlitelná poukazem na výjimečnost zdejšího objednatele, kterým byli bratři z Rožmberka (k tomu viz níže), je lákavá a snad dobře přijatelná. Všechny významově důležité výjevy (tj. scény na severní a jižní stěně presbytáře a obě scény na čelních stěnách vedle východního vítězného oblouku) jsou obsahově navzájem propojeny. Nosnou myšlenkovou osou (je-li uvedená interpretace jednotlivých scén správná) je paralela Adam - Kristus. Kristus svou vykupitelskou smrtí napravil prvotní hřích Adama a zachránil jej před věčným zatracením. Tato paralela je zde nepochybně chápána jako aktualizovaný příklad pro lidstvo obecně, jak dokládá například začlenění Evy (a Adama) do společenství ostatních lidských duší. Jak již bylo řečeno, Adam je chápán jako představitel lidstva obecně, ne pouze jako postava ze Starého zákona. V tomto ohledu hrají dolnobukovské malby

14) H. Aurenhammer: Lexikon der christlichen Ikonographie, Wien 1959, s. 44.

15) Viz. např. malba scény Sestupu do předpekli Andrea da Firenze ve Španělské kapli ve Florencii z let 1365 - 1368. Vyobrazení viz G. Schiller: 1. c., s. 167.

16) E. Kirschbaum: Lexikon der christlichen Ikonographie, 1. díl, Rom, Freiburg, Basel, Wien, 1968, s. 43.

17) K tomu viz J. Kroll: Gott und Hölle, Leipzig, 1932, s. 73, pozn. 4. Jde o texty Melitona ze Sardes ad.

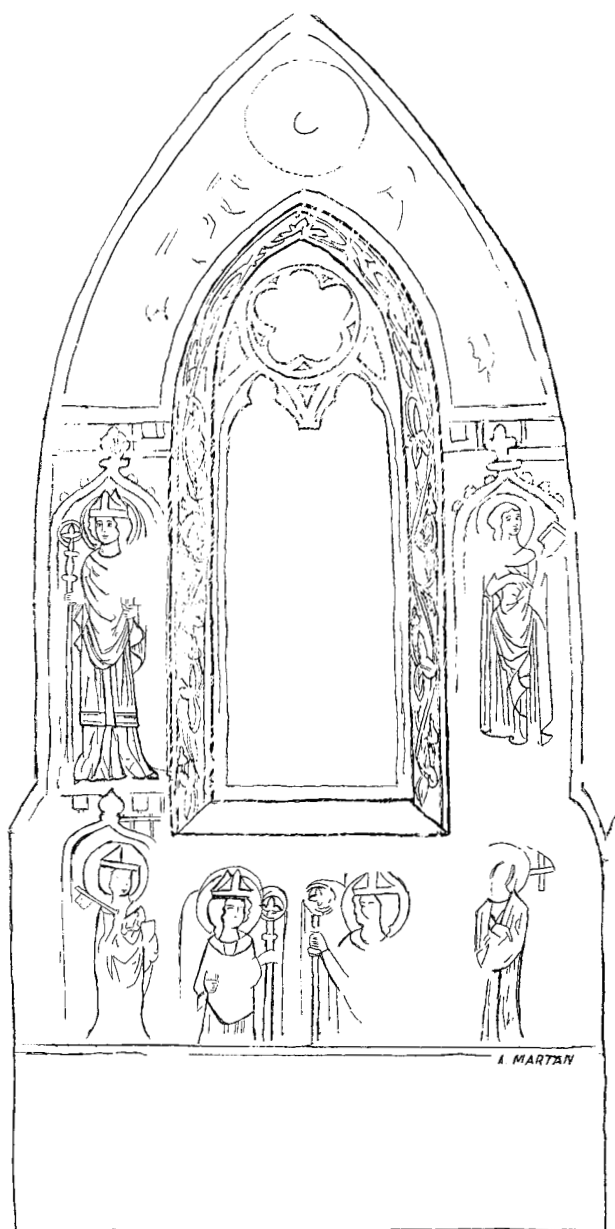

Obr. 14: Dolní Bukovsko, kostel Narození Panny Marie, jihovýchodní stěna presbytáře. Ženská postava na pravém okraji spodního pásu (foto P. Kroupa).

svou nezastupitelnou úlohu. Obdobně lze chápat i paralelu Synagogy a Eklésie a starozákonní Evy.

Závěrem tohoto ikonografického rozboru je třeba uvést, že musíme předpokládat ovlivnění jednotlivých témat těchto nástěnných maleb (jde zvláště o Sestup Krista do předpekli) dobovými duchovními hrami.¹⁸⁾ K tomuto tématu bude třeba se v budoucnosti ještě podrobně vrátit.

Z formálního hlediska nepředstavují nově odkryté části nástěnných maleb dolnobukovského kostela nic převratného, co by umožnilo upřesnit dosavadní soudy v této věci.¹⁹⁾ Provedení maleb vychází z kaligrafické tradice první poloviny 14. století. Nejlépe je možno posoudit z tohoto hlediska části scén jižní stěny presbytáře. Například provedení pláště spadajícího s ramen Krista ve scéně Anasias v podobě klikatky, má svůj kořen ve slohové poloze období kolem poloviny 14. století,²⁰⁾ ztvárnění vlasů postav

Obr. 15: Dolní Bukovsko, kostel Narození Panny Marie, východní stěna presbytáře (vypracoval A. Martan)

v této scéně tkví rovněž pevně v tradici kaligrafické kresby, mající své obdoby v české gotické nástěnné malbě.²¹⁾ Rovněž tak situování postav do ilusivního architektonického prostoru (jde-li vůbec o snahu po vytvoření trojrozměrného prostoru), má předstupně např. v nástěnných malbách v kostele sv. Martina v Dolním Městě z druhé čtvrti 14. století.²²⁾ Z hlediska kompozice představují scény jižní stěny presbytáře pozoruhodnou snahu po monumentalizaci celku. Jestliže ve středním pásu lze předpokládat velké nahloučení postav, znepřehledňující scénu, mající v tomto ohledu analogii v protějším výjevu Ukřižování, pak v horní části stěny je znatelná snaha po monumentalizaci, projevující se v podobě dvou izolovaných postav Panny Marie a sv. Jana Křtitele jako přímlovců, přičemž Krista symbolizuje pouze jeho hlava ve vrcholu stěny. Tato tendence po

18) Ke vztahu obrazu Ukřižování v kostele v Dolním Bukovsku k duchovním hrám viz P. Kroupa, J. Kroupová: 1. c., s. 559.

19) P. Kroupa, J. Kroupová: 1. c., s. 559.

20) Předstupně představují některé postavy zobrazené na stěnách hlavní lodi minoritského kostela v Jindřichově Hradci z doby kolem poloviny 14. století. Vyobrazení viz J. Pešina a kol.: Gotická nástěnná malba v českých zemích 1300 - 1350, Praha 1958, obr. 223 ad. Užití tohoto motivu v případě zdejšího příkladu představuje ovšem vývojově pokročilejší stupeň. Plášť je zde pojat plastičtěji a v rámci kompozice celé figury hraje velmi podstatnou úlohu. Spíše má zdejší příklad blíže k takovým pracím jako je např. Madona ze Žebráku, abychom uvedli příklad ze sochařské tvorby, než k poloze starší tvorby. V tomto smyslu

lu představuje možná důležitý vývojový mezistupeň.

21) Viz např. nástěnné malby v kostele sv. Jakuba Většího v Křeči z doby po roce 1340. Viz J. Pešina a kol.: 1. c., obr. 148 ad.

22) Vyobrazení viz J. Pešina a kol.: 1. c., obr. 132.

Obr. 16: Dolní Bukovsko, kostel Narození Panny Marie, východní stěna presbytáře, pravá postava středního pásu (foto P. Kroupa).

monumentalizaci projevu, která může mít v případě zde zobrazených scén i vnitřní, ikonologický význam (ve vztahu ke scénám v ostatních částech kostela), se promítá i do většího měřítka zde zobrazených postav.

Výtvarně méně náročné se jeví provedení figur na všech třech závěrových stěnách presbytáře. Je otázkou, zdali je možno z této skutečnosti vyvozovat domněnku o autorství méně zručného člena zde působící malířské dílny. Z formálního hlediska je rovněž provedení výzdoby vnitřních ploch obou vítězných oblouků spíše konzervativní, vycházející opět ze starší tradice nástěnné malby první poloviny 14. století. Za zmínku stojí pouze rouška, splývající z hlavy ženské postavy, umístěné na nejspodnější položené místo severní strany východního vítězného oblouku. Torzálnost jejího dochování neumožňuje však podrobnější analýzu tohoto prvku.

Historických zpráv, které se vztahují k Dolnímu Bukovsku, se dochovalo poměrně značné množství. Základním problémem, se kterým je třeba při studiu historických pramenů se vyrovnat, je určení, které zprávy je možné vztáhnout k Dolnímu Bukovsku a které se týkají Bukovska Horního. Nejobsáhleji se touto otázkou doposud zabýval A. Sedláček,²³⁾ na kterého v této otázce navazujeme. Sedláček vztahuje zprávu k roku 1323, podle které král Jan Lucemburský daroval mimo jiné město Bukovsko Petrovi z Rožm-

23) A. Sedláček: Hradky, zámky a tvrze království českého, díl III., Praha 1884, zejména s. 193n.

Obr. 17: Dolní Bukovsko, kostel Narození Panny Marie, částí východní a severovýchodní stěny presbytáře (foto A. Martan).

berka²⁴⁾ jako výměnu za některé jiné nemovité statky k Dolnímu Bukovsku.²⁵⁾ Počátkem druhé poloviny 14. století náleží Dolní Bukovsko do sítě správních středisek rožmberského dominia.²⁶⁾ Dle urbáře rožmberského zboží z roku 1379 Dolní Bukovsko tuto roli stále prokazatelně plní.²⁷⁾ Zdejší tvrz byla dle Sedláčka ještě v roce 1380 sídlem panství, k němuž náležely další vesnice²⁸⁾ a existují údajně mnohé doklady o tom, že bratři z Rožmberka se zde zdržovali.²⁹⁾ K období předpokládaného vzniku maleb je dochováno několik zpráv, které mají určitou vypovídací hodnotu, zejména o vztahu Rožmberků přímo ke kostelu. K roku 1359 je dochována zpráva, ze které vyplývá, že podací právo ke kostelu měli všichni bratři z Rožmberka.³⁰⁾ K roku 1369 jsou v této souvislosti zmiňováni pouze Petr a Jan z Rožmberka,³¹⁾ k roku 1371 je připomínán Petr se svými bratry,³²⁾ k roku

24) J. Emler: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, díl III, Praeae 1890, s. 362.

25) A. Sedláček: 1. c., s. 193. K tomu viz též A. Sedláček: Úplný místopisný slovník království českého, II. část historická, Praha 1897, s. 83.

26) E. Cironisová: Vývoj správy rožmberských panství ve 13. - 17. století, in: Sborník archivních prací, roč. XXXI, 1981, s. 109.

27) J. Truhlář: Urbář zboží rožmberského z roku 1379, Praha 1880, s. III.

28) A. Sedláček: Hradky, 1. c., s. 193.

29) A. Sedláček: Hradky, 1. c., s. 193. Neověřeno.

30) F. A. Tingl: Liber primus confirmationum, Praeae 1867, s. 109. K tomu viz též A. Sedláček: Hradky, 1. c., s. 193.

31) F. A. Tingl: Liber secundus confirmationum, Praeae 1868, s. 11. K tomu viz též A. Sedláček: Hradky, 1. c., s. 193.

32) F. A. Tingl: Liber secundus, 1. c., s. 60. K tomu viz též A. Sedláček: Hradky, 1. c., s. 193.

Obr. 18: Dolní Bukovsko, kostel Narození Panny Marie, východní stěna presbytáře, detail výzdoby špalety gotického okna (foto P. Kroupa).

1373 je zmiňován Petr, Oldřich a Jan,³³⁾ a konečně k roku 1374 jsou uváděni Petr a Jan.³⁴⁾ Na tomto místě je třeba poznamenat, že v pramenech se Bukovsko vyskytuje celkem ve čtyřech verzích. Buď jde o Bukovsko bez přívlastku (cit. zprávy k letům 1323 a 1369) nebo s přívlastkem „*inferior*“ (cit. zprávy k letům 1371, 1373 a 1374), či s přívlastkem „*superior*“ (zprávy z let 1364 až 1398³⁵⁾) a konečně s přívlastkem „*minor*“ (zprávy k roku 1359³⁶⁾ a 1364³⁷⁾). Dle našeho soudu je možné s Dolním Bukovskem nesporně ztotožnit přívlastek „*inferior*“, tj. v našem případě zprávy z let 1371, 1373 a 1374.³⁸⁾ Ze zpráv o Dolním Bukovsku lze s největší pravděpodobností naopak vyloučit zmínky s přívlastkem

33) F. A. Tingl: *Liber secundus*, 1. c., s. 88. K tomu viz opět A. Sedláček: *Hrady*, 1. c., s. 193.

34) J. Emler: *Libri confirmationum, Liber tertius et quartus* (1373 - 1390), Pragae 1879, s. 24. Rovněž viz A. Sedláček: *Hrady*, 1. c., s. 193. Sedláčkem uvedená zpráva k roku 1364 (A. Sedláček: *Hrady*, 1. c., s. 193) vztahující se dle něj ke kostelu v Dolním Bukovsku je nepochybně interpretována tímto autorem mylně. Ve skutečnosti jde o dvě zprávy k tomuto roku a obě se týkají s největší pravděpodobností kostela v Horním Bukovsku, neboť u jedné je u jména obce přívlastek „*minor*“ a druhé „*superior*“ (viz níže, včetně příslušných poznámek).

35) Tyto zprávy zde necitujeme, neboť nejsou pro sledovaný problém významné. Rok 1398 nepředstavuje pevnou hranici, dokdy se uvedený termín objevuje. Do uvedeného roku jsme jej sledovali.

36) F. A. Tingl: *Liber primus*, 1. c., s. 110.

37) F. A. Tingl: *Liber primus*, 1. c., s. 110.

38) K tomu viz A. Profous: *Místní jména v Čechách*, díl I., Praha 1947, s. 215. Výskyt tohoto termínu jsme sledovali do roku 1395. Do této doby se objevuje dle našich zjištění celkem pětkrát (včetně uvedených zpráv z let 1371 a 1373).

Obr. 19: Dolní Bukovsko, kostel Narození Panny Marie, severovýchodní stěna presbytáře, celkový pohled (foto A. Martan).

„*superior*“, a to již vzhledem k etymologické podstatě tohoto slova a pravděpodobně i citované zprávy užívající termínu „*minor*“. Zprávy, které užívají posledně dva jmenované přívlastky se zřejmě vztahují na kostel v Horním Bukovsku.³⁹⁾

Nejproblematictější skupinu představují zprávy, které uvádějí pouze jméno místa bez jakéhokoli přívlastku. Tyto zprávy jsme zachytili kontinuálně od citovaného roku 1323 až do roku 1384 (a nepochybně i později), tedy až hluboko do doby, kdy se vyskytují i jména s přívlastky. Pro paralelní výskyt označení místa bez přívlastku a s přívlastky (navíc se dvěma různými, které zřejmě znamenají jednu lokalitu), nemáme prozatím jiné vysvětlení, než že jde o nedůslednost v dobových záznamech.⁴⁰⁾

Z uvedeného lze dovodit, že nejde jednoznačně určit objednavatele zkoumaných nástěnných maleb. Je jisté, že šlo o jednoho z bratrů z Rožmberka, ovšem o kterého nelze z pramenů jednoznačně dovodit. Mohlo jít o Petra II. nebo

39) Termín „*minor*“ vztahuje k Hornímu Bukovsku i A. Profous: 1. c., s. 215.

40) Nepochybně o zcela jiné Bukovsko jde v případě zprávy k roku 1362 (text listiny publikován v článku J. M. Klimesch: *Die Herren von Michelsberg als Besitzer von Weleschin*, in: *Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, roč. XXIII, Prag 1884 - 1885, s. 124 - 127), dle které Rožmberkové získali mimo jiné „...item villem Bukowsk totam...“ (s. 125 cit. článku). V tomto případě jde o dvůr (villa), zatímco např. Dolní Bukovsko je v pramenech označeno jako „*opidum*“ nebo „*forum*“. J. Emler: *Regesta*, 1. c., s. 362. K listině z roku 1362 viz též J. Šusta: *Glossy k rožmberskému urbáři*, in: *Český časopis historický*, XII, 1906, s. 41 - 42.

Jošta I., Oldřicha I. či Jana I., syny Petra I. z Rožmberka, zemřelého roku 1347, nebo o některé z nich.⁴¹⁾ Budiž nám přesto dovoleno učinit na tomto poli pokus o určitou spekulaci. Ve všech citovaných zprávách, vztahujících se ke kostelu v Dolním Bukovsku se uvádí nejčastěji jméno Petrovo (nechybí jako jediné v žádné z nich), a je proto z tohoto hlediska snad nejvíce pravděpodobné, že právě Petr II. z Rožmberka věnoval kostelu největší péči a že to byl právě on, kdo malby objednal. Tuto hypotézu podporuje i jméno „PETRI“ v levé polovině nápisu, ve spodní části bordury lemující scény jižní stěny presbytáře.

Závěrem autoři článku považují za nezbytné přičinit tuto důležitou poznámku, týkající se navrhované obsahové interpretace některých výjevů. Předpokládané řešení je třeba chápat jako návrh pokusu o interpretaci, bez nároku na jeho absolutní správnost. Zdá se, že neobvyklost řešení některých výjevů spíše vyvolává otázky, než aby umožňovala přijmout uspokojivé závěry. Autoři se nebrání diskusi na toto téma a bude-li vyvolána a povede ke konečnému závěru (třeba i odlišnému od zde navrhované interpretace), splní takto stať svůj smysl.

Obr. 20: Dolní Bukovsko, kostel Narození Panny Marie, východní vítězný oblouk, ženská postava na severní straně (foto P. Kroupa).

41) Pro úplnost je třeba dodat, že synové Petra I. majetek drželi zpočátku společně, teprve po smrti Jošta (1369) tato společná správa postupně končí a v následujících letech si ostatní synové všechny majetky rozdělili. E. Cironisová: I. c., s. 109. k tomu viz též M. Truc: Rožmberské listiny a kancelář ve 14. století, in: Sborník archivních prací, roč. XXII, 1972, s. 104.

NOCHMALS ZU DEN WANDMALEREIEN IN DOLNÍ BUKOVSKO

In der Kirche Mariä Geburt in Dolní Bukovsko in Südböhmen wurden Reste gotischer Wandmalereien entdeckt und restauriert. Neu entdeckte Wandmalereien ergänzen so die Ikonographie schon bekannter Wandmalereien in dieser Kirche, besonders der Darstellung der Großen Kreuzigung an der Nordwand des Presbyteriums. Es wurden folgende Szenen freigelegt. An der Stirnwand rechts vom östlichen Triumphbogen handelt es sich um die Szene Christus mit den Leidenswerkzeugen, an der Stirnwand links vom östlichen Triumphbogen um eine nackte Gestalt mit dem Nimbus, die wir als Adam interpretieren und auf der Innenseite des östlichen Triumphbogens wurden Halbfiguren in kreisförmigen Medaillons entdeckt, wahrscheinlich handelt es sich um alttestamentliche Gestalten. Die wichtigsten Szenen wurden an der Südwand des Presbyteriums entdeckt. Die Szenen sind hier in drei horizontale Streifen aufgeteilt. In dem oberen Teil der Wand ist, unserer Meinung nach, eine reduzierte Szene des Jüngsten Gerichtes, in dem mittleren Streifen die Höllenfahrt Christi dargestellt, die Szenen des unteren Streifens sind insofern torsal erhalten, daß man ihren Inhalt verantwortungsvoll nicht bestimmen kann. Ferner wurde die Verzierung aller drei Abschlußseiten des Presbyteriums der Kirche freigelegt. Die Szenen aller drei Seiten wurden immer in drei Streifen übereinander angeordnet. Ikonographisch stellen sie kirchliche Würdenträger und weitere Figuren dar, die man sehr schwierig näher bestimmen kann. Falls die Andeutung der Ikonographie aller neu entdeckten Szenen richtig ist, könnte die Verzierung der Kirche in Dolní Bukovsko (einschließlich der Szene mit der Kreuzigung) ein nicht ganz übliches ikonographisches Programm darstellen. Alle Szenen würden so von Parallelen zwischen Adam und Christus und Eva und Ecclesia begleitet. Adam wird hier als der Repräsentant aller Menschen und nicht nur als eine alttestamentliche Gestalt aufgefasst. Es ist wahrscheinlich, daß die Szenen von zeitgenössischen geistlichen Spielen inspiriert wurden. Von dem formalen Gesichtspunkt aus überragen die Malereien nicht den zeitgenössischen Durchschnitt. Aus den historischen Nachrichten geht hervor, daß im Zusammenhang mit der Kirche in Dolní Bukovsko am öftesten der Name Petr II. von Rosenberg, der der Besteller dieser Wandmalereien sein könnte, erscheint.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Dolní Bukovsko, Kirche Mariä Geburt, Gesamtansicht des Presbyteriums (Foto A. Martan, 1995).

Abb. 2: Dolní Bukovsko, Kirche Mariä Geburt, Malerausschmückung der

Nordwand des Presbyteriums (Foto A. Martan, 1995).

Abb. 3: Dolní Bukovsko, Kirche Mariä Geburt, Stirnwand südlich vom östlichen Triumphbogen, Christus als Schmerzensmann mit Leidenswerkzeugen (Foto A. Martan, 1995).

Abb. 4: Dolní Bukovsko, Kirche Mariä Geburt, Verzierung des Gewölbes des Presbyteriums (Foto A. Martan, 1995).

Abb. 5: Dolní Bukovsko, Kirche Mariä Geburt, Südwand des Presbyteriums. Szene oben: Höllenfahrt Christi (Foto A. Martan, 1995).

Abb. 6: Dolní Bukovsko, Kirche Mariä Geburt, Südwand des Presbyteriums, Detail der Szene in der linken Ecke unten (Foto P. Kroupa, 1995).

Abb. 7: Dolní Bukovsko, Kirche Mariä Geburt, Südwand des Presbyteriums, Gesamtansicht (Foto A. Martan, 1995).

Abb. 8: Dolní Bukovsko, Kirche Mariä Geburt, Ostwand des Presbyteriums, Detail einer Gestalt des mittleren Streifens (Foto P. Kroupa, 1995).

Abb. 9: Dolní Bukovsko, Kirche Mariä Geburt, Ostwand des Presbyteriums, rechte Gestalt des mittleren Streifens, Detail (Foto A. Martan, 1995).

Abb. 10: Dolní Bukovsko, Kirche Mariä Geburt, Stirnwand nördlich vom östlichen Triumphbogen, Gestalt des Adams (Foto A. Martan, 1995).

Abb. 11: Dolní Bukovsko, Kirche Mariä Geburt, Südwand des Presbyteriums, Torso einer Gestalt bei dem rechten Rand des mittleren Streifens (Foto P. Kroupa, 1995).

Abb. 12: Dolní Bukovsko, Kirche Mariä Geburt, Südwand des Presbyteriums, torsal erhaltene Szene bei dem rechten Rand des unteren Streifens (Foto P. Kroupa, 1995).

Abb. 13: Dolní Bukovsko, Kirche Mariä Geburt, Südostwand des Presbyteriums, Gesamtansicht (Foto A. Martan, 1995).

Abb. 14: Dolní Bukovsko, Kirche Mariä Geburt, Südostwand des Presbyteriums, Frauengestalt auf dem rechten Rand des unteren Streifens (Foto P. Kroupa, 1995).

Abb. 15: Dolní Bukovsko, Kirche Mariä Geburt, Ostwand des Presbyteriums (Ausarbeitung A. Martan).

Abb. 16: Dolní Bukovsko, Kirche Mariä Geburt, Ostwand des Presbyteriums, rechte Gestalt des mittleren Streifens (Foto P. Kroupa, 1995).

Abb. 17: Dolní Bukovsko, Kirche Mariä Geburt, Teile der Ost- und Nordostwand des Presbyteriums (Foto A. Martan, 1995).

Abb. 18: Dolní Bukovsko, Kirche Mariä Geburt, Detail der Verzierung des Gewölbes des gotischen Fensters (Foto P. Kroupa, 1995).

Abb. 19: Dolní Bukovsko, Kirche Mariä Geburt, Nordostwand des Presbyteriums, Gesamtansicht (Foto A. Martan, 1995).

Abb. 20: Dolní Bukovsko, Kirche Mariä Geburt, östlicher Triumphbogen, Frauengestalt auf der Nordseite (Foto P. Kroupa, 1995).

(Übersetzung J. Kroupová)